

■ نیما احمدپور
بی تردید یکی از ارکان توفیق امام خمینی در مواجهه با پهلوی دوم، شناخت چند و چون قدرت یابی و تداوم سلطنت وی بود. این منظر در جای جای پیام‌ها و سخنرانی‌های رهبر کبیر انقلاب موجود است و تجمیع آن می‌تواند خوانشی جامع از این فصره را به دست دهد. مقالی که پیش روی شماست، کوشیده است تا به تبیین خلاصه‌ای از این امر بپردازد. امید آنکه تاریخ‌پژوهان معاصر و عموم علاقه‌مندان را مقید و مقبول آید.

■ ■ ■

سلب قدرت از رضاخان پس از حمله متفقین به ایران، بسیاری از پرده‌ها را درباره چند و چون حکومت کنار زد. در پی سقوط حکومت قزاق در شهریور ۱۳۲۰، امام خمینی که همواره می‌گفتند: دیکتاتورها در آخر عمر دیوانه و احمق می‌شوند، در مورد رضاخان گفتند که او از اول تا آخر عمر دیوانه بود! ایشان در مورد ارتش رضاخانی که بخش اعظم بودجه مملکت را بلعیده بود، اما در برابر متفقین نتوانست حتی سه روز مقاومت کند فرمودند که: قبل از آمدن متفقین همه ادعا می‌کردند که رضاخان ارتش ۲۵۰هزار یا ۳۰۰هزار نفری را فراهم کرده که جلوی هر تجاوزی خواهد ایستاد، اما دیدیم که چه شد!

■ تلاش امام خمینی برای اجماع علما در راستای براندازی سلطنت پهلوی
با سقوط رضاخان، تبعیدی‌ها به کشور برگشتند و احزاب و گروه‌ها و اتحادیه‌های سرکوب شده، بار دیگر فعالیت خود را از سر گرفتند. امام خمینی که در دهه ۱۳۲۰ به تربیت طلاب مشغول بودند، در سال ۱۳۲۳ در نامه سرگشاده‌ای به انتقاد از حکومت پهلوی پرداختند و از علمای اسلام خواستند برای مقابله با دشمنان اسلام با یکدیگر متحد شوند. امام با توجه به ضعف پایه‌های قدرت محمدرضاشاه تلاش زیادی کردند که علما را برای سرنگونی رژیم پهلوی گرد هم آورند. ایشان پیوسته فجاج دوره رضاشاه را متذکر می‌شوند و احتمال تکرار آن مصائب را در دوره جدید پیش‌بینی می‌کردند و تنها راه چاره را قیام در راه خدا می‌دانستند. امام در کتاب «کشف‌اسرار» حکومت رضاخانی را از بعد مشروعیت و ساختار حاکمیت به چالش کشیدند و دوره دیکتاتوری رضاخانی را اسباب شرمساری تاریخ ایران دانستند، اما متأسفانه به دلیل ناآگاهی اکثر افراد جامعه، از جمله روحانیون از سیاست‌های روز دنیا، هشدارهای امام مأمور واقع نشدند و با اینکه ضعف و فتور دوره پس از سقوط رضاخان، زمینه را برای رهایی از نظام شاهنشاهی و برقراری حکومت اسلامی فراهم آورده بود و محمدرضاشاه جوان با مشکلات متعدد داخلی و خارجی دست‌به‌گریبان بود، هیچ‌یک از روحانیون و سیاستمداران در صحنه سیاست نقش اصلی را به عهده نگرفتند و نتوانستند بساط سلطنت پادشاهی را از ایران برچینند. امام با بیان دغدغه‌ها و نگرانی‌های خود، همواره از بی‌تحرکی و خودمگی علما و مردم انتقاد می‌کردند.

■ شرایط ایران در دوران آغاز سلطنت پهلوی دوم
مصیبت بزرگ این بود که ایران زیر چکمه سربازان متفقین لگدکوب شده بود و سه قدرت امریکا، انگلیس و شوروی در پی به دست آوردن غنائم بیشتر، مخصوصاً طلای سیاه نفت بودند. با شروع جنگ جهانی اول، خوزستان برای انگلستان اهمیت حیاتی پیدا کرد و برای حفاظت از چاه‌های نفتی آنجا و پالایشگاه آبادان در سال ۱۲۹۳ هـ ش قوای عثمانی را در دهانه اروندرود شکست داد و قوای خود را وارد خوزستان کرد. موقعیت استراتژیکی ایران و قراوان و ارزان بودن نفت آن سبب گردید که در آستانه جنگ جهانی دوم، سه دولت انگلستان، شوروی و امریکا تیروهای نظامی خود را وارد ایران کنند، چون با اشغال اندونزی و برمه توسط ژاپن، تنها منبع تأمین نیازهای متفقین در تیرد‌های جنوب شرقی آسیا، نفت ایران بود. با شروع جنگ، پالایشگاه آبادان به‌سرعت توسعه پیدا کرد و تولید بنزین هوپما در این پالایشگاه به سالی یک میلیون تن رسید. بخش زیادی از نفت ایران هم به شوروی فرستاده می‌شد. امریکا که تا قبل از جنگ جهانی دوم، درواقع با انگلستان در اشغال نظامی ایران همراهی می‌کرد، پس از جنگ جهانی دوم تلاش کرد موقعیت سیاسی و اقتصادی ایران را تثبیت و با تقویت قدرت نظامی ایران، از نفوذ شوروی در ایران و خاورمیانه کم و با بهره‌گیری از منابع زیرزمینی، به‌خصوص نفت، استقلال ملی ایران را حفظ کند. امریکا که اینک به اهمیت نفت ایران و خاورمیانه پی برده بود، به رژیم کمونیستی شوروی برای تخلیه سریع ایران اولتیماتوم داد و به این ترتیب قدر و منزلت خود را نزد دولتمردان ایرانی بالا برد و در عین حال نگرانی خود را از امکان دستیابی شوروی به چاه‌های نفت غربستان و کویت و اسرار تا بین برد. از آنجا که امریکا پیش از این با بمباران هیروشیما و ناکاراکی ژاپن، کاربرد سلاح اتمی را به رخ دنیا کشیده بود، مقامات شوروی به سرعت به اولتیماتوم امریکا پاسخ مثبت دادند. به این ترتیب پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، امریکا توانست در ایران پایگاه محکمی پیدا کند و به اهداف چندگانه خود که مهم‌ترین آن ایجاد پایگاه مستحکمی علیه شوروی و جلوگیری از نفوذ کمونیسم بود، برسد.

■ نهضت ملی ایران، ابراز وجود جامعه پس از دیکتاتوری ۲۰ساله
نفت به عنوان مهم‌ترین ثروت کشور، ملت ایران را نیز به ضرورت بیرون کشیدن این ثروت از چنگال بیگانگان واقف کرد و با رهبری آیت‌الله کاشانی، مبارزه برای ملی کردن نفت را آغاز کردند. آیت‌الله کاشانی در بهمن ۱۳۳۷ بیانیه شدیدالحنی را صادر کرد و در آن خواستار لغو امتیازنفت به بیگانگان شد. ایشان را دستگیر و در قلعه فلک‌الافلاک زندانی و سپس به لبنان تبعید کردند. ایشان از لبنان طی اعلامیه‌ای علت واقعی بازداشت و تبعید خود را برای ملت ایران توضیح داد. مجلس شانزدهم با تشکیل فراکسیون اقلیت ملیون به رهبری دکتر مصدق در بهار سال ۱۳۲۹ خواهان خلق ی‌دانگلیس

از نفت شد و مبارزه ضد استعماری ملت ایران به اوج رسید. در سال ۱۳۲۹ در پی بازگشت آیت‌الله کاشانی از تبعید و استقبال باشکوه مردم از ایشان، پایگاه اجتماعی جبهه ملی قدرت پیدا کرد و قیام عمومی علیه شرکت نفت انگلیس تقویت شد. جبهه ملی از بدو تأسیس با همراهی و حمایت گروه‌های مذهبی ازجمله فدائیان اسلام که نقش بسیار فعالی در تواناست به زبان گویای مردم تبدیل شود. سهپهد رزم‌ار که در ۱۲ اسفند ۱۳۲۹ ملت ایران را در مجلس به سخره گرفت و ادعا کرد که ایرانی‌ها قادر به ساختن یک لوله‌نگ هم نیستند، چه رسد که بخواهند صنعت عظیم نفت را اداره کنند، به دست خلیل طهماسبی از فدائیان اسلام ترور شد و تمام نمایندگان وابسته به انگلیس در مجلس شانزدهم که مانع از ملی شدن نفت بودند، عقب‌نشینی کردند. در کنار آیت‌الله کاشانی بزرگانی چون آیت‌الله خوانساری، محلاتی، شاهرودی، روحانی قمی، حاج شیخ مهدی نجفی، فقیه سبزواری، حاج شیخ مرتضی مدرسی اردکانی، حاج سیدممطفی سیدالعرفاقی و عده کثیری از روحانیون مبارز، از ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ اصل ملی شدن نفت در مجلس شورا و در ۲۹ اسفند در مجلس سنا به تصویب رسید. چند ماه بعد حسین علاء از نخست‌وزیری استعفا داد و دکتر مصدق با رأی اکثریت نمایندگان مجلس نخست‌وزیر شد و در روز ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ کابینه خود را به مجلس معرفی کرد.

■ استعمار و موج خودیابی ملت ایران پس از شهریور ۲۰
با این همه، دولت انگلستان که به این ساده‌گی‌ها چشم‌پوشی کند، در این زمان بر سر کانال سوئز با مصر درگیر بود و قصد خروج از هندوستان را داشت و لذا منافع او در ایران برایش اهمیتی صدچندان پیدا کرده بود؛ مصافا بر اینکه دچار بحران مالی و عدم توازن پرداخت‌ها هم بود و به هیچ‌وجه نمی‌خواست سرمایه خود در ایران را از دست بدهد. امریکا هم به شکلی رموز در پی یافتن جای پا در ایران بود و لذا از دادن هرگونه کمک مالی به دولت مصدق خودداری کرد و امید مصدق برای گرفتن کمک از خود را بر باد داد و با کمک انگلیس کودتای ۲۸ مرداد را طراحی و اجرا کرد. پس از موفقیت کودتا، امریکا به عنوان حامی محمدرضا پهلوی نقش اصلی را در ایران به

شکل گرفت و انگلیس را به حاشیه راند. در دوران نهضت ملی، امریکا به شکلی بر موز در پی یافتن جای پا در ایران بود و لذا از دادن هرگونه کمک مالی به دولت مصدق خودداری کرد و امید وی برای گرفتن کمک از خود را بر باد داد و با کمک انگلیس، کودتای ۲۸ مرداد را طراحی و اجرا کرد. پس از موفقیت کودتا، امریکا به عنوان حامی محمدرضا پهلوی نقش اصلی را در ایران به عهده گرفت و انگلیس را به حاشیه راند

جستارهایی از تحلیل امام خمینی از وقایع شهریور ۱۳۲۰ تا مرداد ۱۳۳۲

امتناع وحدت میان جهان‌بینی دینی و ناسیونالیسم افراطی

عهده گرفت و انگلیس را به حاشیه راند. در علل به شکست انجامیدن نهضت ملی نفت باید به چند عنصر مهم اشاره کرد. در بعد داخلی افزایش اختلاف بین رهبران سیاسی و مذهبی نهضت، زمینه را برای ایجاد تفرقه و پراکنده کردن و دلسرد نمودن مردم فراهم کرد. مهم‌تر از همه اینکه هدف نهضت ملی کسب استقلال سیاسی بود که در ملی شدن صنعت نفت خلاصه می‌شد و هدف و مبنای ایدئولوژیک نداشت. همچنین دولت مصدق در برابر دشمنان قاطعیت لازم را نشان نداد و حمایت مردمی در لحظات حساس را از دست داد.

■ منظر امام خمینی به علل شکست نهضت ملی
امام خمینی علت شکست نهضت ملی نفت را تکیه بر ملی‌گرایی می‌دانستند و معتقد بودند که دکتر مصدق می‌خواست به مملکت خدمت کند، اما اشتباهاتی داشت، ازجمله اینکه قدرت و ارتش در دستش بود و شاه هم قوی نبود و می‌شد او را برکنار کرد. بزرگ‌ترین اشتباه او هم انحلال مجلس بود که دست شاه را برای برکنار کردن او باز گذاشت. از سوی دیگر در کنار نابود نکردن نظام سلطنتی و نیز انحلال مجلس فدهم و گرفتن مهم‌ترین پشتوانه قانونی از دولت، با اهانت به مقدسات و متولیان دینی، قشر مذهبی را که مهم‌ترین پشتیبان او بودند، از خود دلسرد کرد.

از نظر امام، جمع بین اسلام‌خواهی و وطن‌دوستی و ملت‌خواهی ناممکن نیست، بلکه این ایدئولوژی ناسیونالیستی است که با جهان‌بینی اسلامی و استقلال ملی در تعارض است. درواقع ملت‌خواهی و وطن‌دوستی اما تنها با ناسیونالیسم وارداتی و ساخته و پرداخته استعمارگران که دارای ویژگی‌های سکولاریستی و نژادپرستانه استعمار قرن نوزدهمی غرب است، تعارض دارد، اما میهن‌دوستی برخاسته از فرهنگ مذهبی ملی امر پسندیده و مطلوبی است. نگاه امام خمینی به تفکر و عملکرد آیت‌الله کاشانی هم قابل تأمل و تدبر است. تأملی در دغدغه‌های فکری امام و آیت‌الله کاشانی کاملاً روشن می‌کند که هر دو اندیشه‌هایی ایران و جهان اسلام از سیطره استعمارگران و نجات‌سرمین‌های اسلامی از دست بیگانگان در دست داشتند. این دو روحانی مبارز از سال ۱۳۰۸ همراه و همفکر بودند و همواره با استبداد و استکبار مبارزه کردند. بررسی شیوه‌های مبارزاتی

مجلسای مطبوعاتی محمدرضا پهلوی در پی‌رس از در یافت خبر موفقیت کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

آیت‌الله سیدمحمدباقر خراسانی

۱۳۲۹، اسلام خمینی در کنار آیت‌الله سیدابوالقاسم کاشانی بر سفره احسان به مناسبت چهل‌مین روز درگذشت

پیش‌خواب

■ شاهد توحیدی

بی‌تردید خاطرات و یادمان‌های فعالان دوران انقلاب و همچنین تأسیس نظام اسلامی، از منابع مهم خوانش و نگارش این بخش از تاریخ معاصر در مرکز اسناد انقلاب اسلامی قلمداد می‌شود. مرکز اسناد انقلاب اسلامی در زمره مؤسساتی است که به ضبط و انتشار خاطرات این فعالان دست زده و عناوین متعددی از این قبیل را، روانه بازار نشر ساخته است. خاطرات زنده‌یاد مریم بهروزی در این زمره به شمار می‌رود که به کوشش حکیمه امیری تدوین یافته است. تدوینگر در بخشی از دیپاچه خویش بر این اثر می‌نویسد:

«هم زمان با شروع نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) خام بهروزی که از مقلدان ایشان بود به تحصیل علوم دینی مشغول شد و پس از پایان تحصیل به تشکیل جلسات مذهبی برای زنان همت گماشت. در این جلسات به تدریس علوم مذهبی و سخنرانی پرداخت که این روش جدید موجب جذب بیشتر علاقه‌مندان شد. برخی از شرکت‌کنندگان به مسائل سیاسی علاقه‌مند بودند، به همین دلیل در گروهی به نام نهضت‌های مقاومت سازماندهی شده و به پخش اعلامیه‌های حضرت امام پرداختند. با نزدیکی به پیروزی انقلاب اسلامی فعالیت خانم بهروزی و هسته‌های مقاومت بیشتر شد. در سال ۱۳۵۷ دکتر مفتح برای سخنرانی در مسجد قبا از خانم بهروزی دعوت به عمل آورد که ایشان در یکی از جلسات سخنرانی توسط ساواک دستگیر و زندانی شد و پس از آزادی از زندان در راهپیمایی و تظاهرات مردم علیه حکومت پهلوی شرکت کرد.

با پیروزی انقلاب اسلامی فعالیت‌های سیاسی-

سیاسی نیز معرفی شده‌اند و مطالبی درباره چگونگی شکل‌گیری آنها گفته شده است. فصل پنجم به عنوان احزاب و انتخابات به‌نقش جوامع همسو و اصلاح‌گر در انتخابات نهم و دهم ریاست جمهوری و فعالیت اصول‌گرایان در این دو دوره پرداخته و در پایان حوادث بعد از انتخابات سال ۱۳۸۸ تحلیل شده است.

این کتاب براساس مصاحبه خانم بهروزی با مرکز اسناد انقلاب اسلامی در سال ۱۳۸۸ تدوین شده است. پس از پذیرفتن این طرح در اردیبهشت سال ۱۳۸۹ در ملاقاتی با ایشان، ضایعاتمه خود را برای چاپ خاطرات در اختیار مرکز اسناد انقلاب اسلامی قرار دادند. در ۱۶ رمضان ۱۳۹۰ نیز طی ملاقاتی که در دفتر جامعه زینب(س) با ایشان داشتم، متن تدوین شده و تایپ شده خاطرات را برای مطالعه و اصلاحات در اختیارشان قرار دادم و ایشان نیز یک عدد لوح فشرده حاوی اسناد و مدارک شخصی و عکس‌های خود را جهت چاپ در کتاب در اختیامر قرار داد. براساس برنامه‌ریزی، قرار شد پس از مطالعه، ابهامات موجود در متن را اصلاح و در اختیار نگارنده قرار دهم‌اما بیماری و وفات ایشان در روز ۲۹ بهمن ۱۳۹۰ این امر را میسر نساخت. جهت ادامه کار بارها با خانواده ایشان تماس گرفتم اما پاسخی دریافت نکردم. سپس از هر بار تماس بی‌پاسخ نیز مراتب را به منشی ایشان در جامعه زینب(س) منتقل می‌کردم اما در این کار نیز بی‌نتیجه بود. پس از انتقال مراتب به مرکز اسناد انقلاب اسلامی برخی ابهامات براساس منابع موجود برطرف شد، اما برخی دیگر همچنان در متن باقی است که به این ترتیب رفع تصحیر نموده و از خوانندگان ورزش نمی‌طلبم و برای خانم بهروزی که چهره‌ای شناخته شده در تاریخ انقلاب اسلامی بود و زحمات ایشان در متن خاطرات به‌خوبی مشخص است، از خداوند بزرگ طلب مغفرت می‌نمایم.»

حاشیه‌ای بر انتشار خاطرات سیاسی و فرهنگی زنده‌یاد مریم بهروزی

بانوی مبارز و کارگزار

شهر تهران دارد و همچنین برای ترویج فرهنگ اسلامی تلاش می‌کند. خاطرات خانم بهروزی از تأسیس و فعالیت این حزب بخشی از تاریخچه احزاب پس از پیروزی انقلاب اسلامی را روشن می‌سازد و ما را با زنان فعال سیاسی آشنا می‌سازد. آگاهی ایشان از مسائل سیاسی و آشنایی با گروه‌ها و احزاب سیاسی و تفکرات آنها موجب شد که تحلیلی دقیق از انتخابات نهم و دهم ریاست‌جمهوری و حوادث پس از انتخابات در سال ۱۳۸۸ ارائه دهد، که در بخشی از خاطرات ایشان به‌خوبی مشخص است.»

تدوینگر این اثر در بخش دیگری از مقدمه، به شرح ذیل به معرفی فصول گوناگون این کتاب پرداخته است: «فصل اول کتاب با عنوان تولد، خانواده و تحصیلات به معرفی پدر و مادر و فضای تربیتی و تحصیلات و ازدواج ایشان می‌پردازد و بخشی نیز فرزندان خانم بهروزی را معرفی می‌کند.

فصل دوم تحت عنوان نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی مفصل‌ترین بخش کتاب است. در این فصل خانم بهروزی خاطرات خود را از سال ۱۳۴۱ و آشنایی با نهضت امام شروع می‌کند و تا ورود امام به ایران و ملاقات با ایشان به پایان می‌رساند.

فصل سوم با عنوان جامعه زینب(س) چگونگی تأسیس و فعالیت جامعه زینب را تشریح می‌کند و به طور خاص یکی از تشکیلات سیاسی- مذهبی زنان را معرفی می‌کند.

فصل چهارم با عنوان نمایندگی مجلس شورای اسلامی یکی از فصل‌های مهم کتاب است که اطلاعاتی درباره فعالیت خانم بهروزی در مجلس اول تا چهارم شورای اسلامی دارد. در این بخش فعالیت‌های خانم بهروزی در مجلس شورای اسلامی در جهت دفاع از حقوق زنان و مأموریت‌های او برای شرکت در کنفرانس‌های بین‌المللی آمده، همچنین از رقابت‌های انتخاباتی گروه‌های سیاسی برای ورود به مجلس صحبت شده است. به علاوه برخی از احزاب و گروه‌های

مذهبی خانم بهروزی بیشتر شد. وی در ابتدا عضو حزب جمهوری اسلامی شد و از طرف حزب برای تهیه گزارش از ناآرامی استان‌های مرزی به آن نواحی فرستاده می‌شد. همچنین با شروع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران برای تبلیغ به مناطق جنگی فرستاده می‌شد. به همین دلیل بخشی از خاطرات ایشان به این بخش از زندگی و فعالیتشان اختصاص دارد و مطالبی درباره فعالیت سیاسی- مذهبی زنان قبل از پیروزی انقلاب و همچنین فعالیت آنان در حزب جمهوری اسلامی و حمایت‌های آنها از رزمندگان اسلام دارد. به هنگام ثبت‌نام نامزدهای نمایندگی اولین دوره بهروزی شورای اسلامی دکتر بهشتی از خانم بهروزی خواست برای ورود به مجلس ثبت‌نام کند و ایشان نیز به انتخابات میان‌دورای ثبت‌نام کرده و به عنوان نماینده تهران به مجلس راه یافت. به این ترتیب ایشان تا دوره چهارم نماینده مردم تهران در مجلس بود. وی در دوره نمایندگی یکی از مدافعین حقوق زنان در مجلس بود و با فعالیت‌ایشان قوانینی مانند منع تعدد زوجات، حق حضانت کودکان به مادر، بازنستستگی زنان با بیست‌سال کار و... به تصویب مجلس رسید. در این دوره به نمایندگی از مجلس در کنفرانس‌های بین‌المللی اعزام می‌شد. بخش مهمی از خاطرات خانم بهروزی مربوط به این دوره است و اطلاعاتی نو و دست‌اول درباره فعالیت‌های مجلس پس از پیروزی انقلاب به دست می‌دهد. شکل‌گیری جناح‌های سیاسی در مجلس و رقابت آنها از دیگر مسائلی است که خانم بهروزی به تشریح آنها پرداخته است. بخش مهمی از فعالیت خانم بهروزی مربوط به تأسیس جامعه زینب(س) است. مذهبی برای زنان است که به پیشنهاد رئیس جمهور وقت آیت‌الله خامنه‌ای به وجود آمد. این تشکل که خانم بهروزی از مؤسسان و دبیر کل آن است نقش مهمی در فعالیت‌های انتخاباتی مجلس، ریاست‌جمهوری و شورای اسلامی